

Het gentiaanblauwtje in Vlaanderen

Beschermen volgens plan

Tekst: Hans Van Dyck, Wouter Vanreusel & Dirk Maes

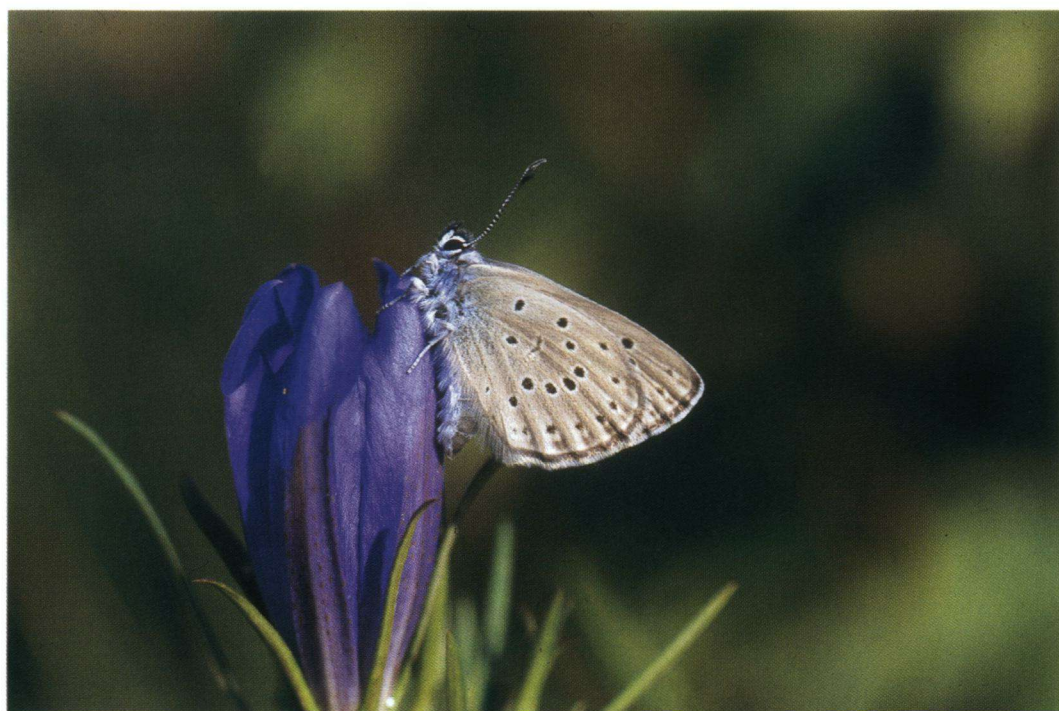
Het gentiaanblauwtje is een van de weinige dagvlinders die in Vlaanderen van een wettelijke geniet. Dit statuut heeft dit grote blauwtje van de natte heide echter weinig opgeleverd. Vanwege de voortdurende afname van het aantal populaties, werd de soort in de Rode-Lijstcategorie Bedreigd ondergebracht (Maes & Van Dyck 1999). Maar misschien kan het tij gekeerd worden. Sinds begin dit jaar beschikt de Vlaamse Overheid over een beschermingsplan voor het gentiaanblauwtje. Dit praktijkgericht herstelplan is het werk van een team onderzoekers die twee jaar lang intensief studiewerk verrichtten en flink wat overleg hielden met beheerders en beleidslui. Het draaiboek voor een duurzaam behoud van het gentiaanblauwtje in Vlaanderen ligt nu klaar.

Koekoek onder de vlinders Het gentiaanblauwtje is een typische bewoner van natte heiden en vochtige schraalgraslanden. Het is een fascinerend buitenbeentje onder de dagvlinders. De soort heeft een uitzonderlijke en complexe levensstijl. Gentiaanblauwtjes vliegen in de zomer en leggen hun eitjes op één enkele plantensoort, de klokjesgentiaan. Deze fraaie plant met paarsblauwe bloemen is ook een

Summary

In Flanders extra attention is being given to the Alcon Blue (*Maculinea alcon*) because of its complex life cycle and its rate of decline. A survey was carried out to determine the present state of the habitats. It was found that in Flanders only 12 populations of the Alcon Blue still occur in 9 areas with sufficient food plants and host ants. This alarming fact has led to an official conservation plan for the butterfly species involving governmental bodies and nature conservationists. Now it is their task to see that implementation of the plan leads to improved habitats and restored butterfly populations.

zeldzame verschijning geworden. De kleine rupsen van het gentiaanblauwtje vreten aanvankelijk van de bloemknoppen, maar verlaten al snel de plant om over te schakelen op een parasitaire levenswijze. De rupsen zijn voor hun verdere voeding en overleving volledig afhankelijk van adoptie door bossteekmieren (*Myrmica ruginodis*). De rupsen lijken op mierenlarven en geuren naar mierenmaatstaven ook zo. Deze nabootsing of mimicry volgt het principe van de wolf in schaapskleren. In het mierennest worden ze door de onwetende werksters verzorgd en gevoed - net als een koekoeksjong in een vogelnest - tot ze verpoppen en de volgende of de daaropvolgende zomer als nieuwe vlinder uitsluipen.

Een natte heide met vele klokjesgentianen hoeft nog niet meteen een paradijs voor deze vlinders te zijn. Alleen gentianen met een geschikte mierenkolonie in de buurt (2-3 m) zijn echt van tel voor het gentiaanblauwtje. Het komt er bovendien op aan om als rups meegevoerd te worden door de juiste mierensoort want er lopen op de heide wel meer mieren rond. Een complex systeem dus, dat tal van wetenschappers en natuurbeschermers in heel Europa bezighoudt.

Europees zorgenkind Het gentiaanblauwtje geniet - net als de andere mierenblauwtjes van het genus *Maculinea* zoals bv. het pimpernelblauwtje - in heel

Het gentiaanblauwtje: een buitenbeentje

Europa een verhoogde aandacht omwille van de bijzondere levensstijl en de hoge mate van bedreiging (Wynhoff 1996; Munguira & Martin 1999). Het ziet er voor het gentiaanblauwtje niet al te best uit. Van Swaay & Warren (1999) schatten de achteruitgang van de verspreiding in Europa op tenminste 20-50%, en in meerdere landen loopt dit op tot 50-75% of meer. Voor België - het gentiaanblauwtje is steeds beperkt geweest tot Vlaanderen, meer bepaald de Kempen - werd de achteruitgang op 65% geschat (Maes & Van Dyck 1999). Daarom achtte de Vlaamse overheid het nodig om een wetenschappelijk onderbouwd beschermingsplan te laten opstellen (Vanreusel et al. 2000). Deze klus werd geklaard door de onderzoeksgroep Dierenecologie van de Universiteit Antwerpen met medewerking van het Instituut voor Natuurbehoud en de Vlaamse Vlinderwerkgroep. Gepaste maatregelen om de achteruitgang te stuiten en om te keren, vergen kennis van zaken. Die kennis is essentieel voor dit plan, maar leidt niet noodzakelijk tot het op het terrein uitvoeren van de gepaste maatregelen. Daarom werd van bij de start een groep natuurbeheerders en beleidslieden van zowel de Vlaamse overheid (afdeling Natuur en afdeling Bos & Groen) als van de terreinbeherende verenigingen Natuurreservaten, De Wielewaal en Stichting Limburgs Landschap actief bij dit project betrokken. Dit heeft geleid tot een concreet en gebiedsgericht actieplan. Uitgangspunt hierbij is niet alleen een « soortje redden », maar vooral ook betere perspectieven bieden voor het behoud en herstel van de natte heide als een zeldzaam, erg waardevol biotoop van Europees belang voor tal van typische bewoners.

Met en is weten Binnen het onderzoek werd een reeks van Vlaamse natte heiderestanten in de Antwerpse en Limburgse Kempen bestudeerd. Momenteel leeft het gentiaanblauwtje nog in slechts 12 populaties in 9 gebieden. Maar zelfs in de jaren 1990 verdwenen nog 9 populaties. In een zevental andere gebieden is de soort reeds eerder uitgestorven (periode 1940-1980). Door intensieve tellingen van gentianen, mierenkolonies en eitjes van het gentiaanblauwtje kon de toestand en kwaliteit van de verschillende gebieden in detail beoordeeld worden.

In ieder gebied werden plekken met gentianen nauwkeurig afgebakend en hun oppervlakte bepaald. Naderhand werd nagegaan of er ook eitjes te vinden waren. De grootste van dergelijke bevolkte plekken was ruim 5 ha en de kleinste slechts 0,04 ha. Sommige gebieden tellen meerdere geschikte habitatplekken (bv. het Hageven in Neerpelt dat aansluit bij het Nederlandse Plateaux), maar vele gebieden komen niet verder dan twee of zelfs maar één geschikte habitatplek (bv. de Withoefse heide in Kalmthout). Alle bevolkte plekjes beslaan samen een totale oppervlakte van amper 42 ha in

Binnen het onderzoek werd een reeks van Vlaamse natte heiderestanten bestudeerd.

Vlaanderen. Dit toont duidelijk de erg kwetsbare situatie van het gentiaanblauwtje in ons land aan. Statistisch rekenwerk toonde bovendien dat een populatie die op een grote habitatplek dicht bij een andere bevolkte plek gelegen is, een beduidend hogere overlevingskans heeft dan een populatie van een kleine en geïsoleerde habitatplek.

Hoewel klokjesgentiaan nog in meerdere gebieden aanwezig is, zijn er slechts weinig gebieden die een grote, gezonde gentiaanpopulatie hebben. Enkele oude, bloeiende planten alleen bieden weinig perspectief voor een duurzame overleving van de waardplant in een gebied (Oostermeijer 1996). In gebieden als het Koeiven in Turnhout - hier werden nog tot 1990 eitjes gevonden ! - of de Moensweyer in Overpelt is de klokjesgentiaan recent helemaal verdwenen. Waardmieren bleken in erg wisselende densiteiten voor te komen, met erg lage waarden in het Groot Schietveld in Brasschaat (gemiddeld 0.2 nesten van *M. ruginodis*/100m²) en hoge waarden in de venige, natte heiden in de vallei van de Zwarte beek (gemiddeld 3.8 nesten/100m²) en de moerasheide-achtige vegetatie op de Teut in Zonhoven (gemiddeld 6.0 nesten/100m²). Er zijn enige aanwijzingen dat, tenminste in sommige populaties, ook een andere knooppier (*M. scabrinodis*, en misschien ook *M. rubra*) als waardmier kan optreden, maar dat vergt nader onderzoek. Wat het gentiaanblauwtje zelf betreft, wordt de populatiegrootte voor drie gebieden als klein geschat (< 100 vlinders) en slechts voor één populatie als groot (> 500) ; de andere tellen een omvang tussen 150 en 250 vlinders.

Omdat nog maar 9 gebieden onderdak bieden aan het gentiaanblauwtje zijn deze stuk voor stuk van zeer groot belang. Toch springt er een gebied uit omdat het 4 van de 12 Vlaamse populaties (waaronder de grootste) herbergt. Dit is het uitgestrekte militaire domein in de Vallei van de Zwarte Beek (Beringen en buurgemeenten) waarvan een

Frank Adriaenssen

Het vrouwtje zet haar eitjes uitsluitend af op de klokjesgentiaan.

deel beheerd wordt door Natuurreservaten vzw en afdeling Natuur van de Vlaamse overheid. Andere bevolkte gebieden zijn het natuurreservaat het Hageven in Neerpelt, het Vlaamse reservaat de Teut in Zonhoven, de Sonnisheide op het militaire schietterrein in Houthalen-Helchteren, het militair domein de Visbedden in Hechtel-

Eksel, de natuurreservaten de Liereman en het Zwart Water in de Turnhoutse Kempen, het Vlaamse reservaat Withoefse heide nabij de Kalmthoutse heide en het militair domein het Groot Schietveld te Brecht-Brasschaat. Voor het behoud en herstel van de leefgebieden moet er dus samengewerkt worden door de overheid (afdeling Natuur en afdeling Bos & Groen), door de terreinbeherende verenigingen en door de militairen (zowat de helft van alle populaties ligt in immers militair gebied). Een recent afgesloten overeenkomst tussen het Ministerie van Defensie en de afdeling Natuur en afdeling Bos & Groen maken natuurbeheer en -inrichting in deze militaire gebieden mogelijk.

Meer blauw op de hei? Om duurzame kansen voor het bedreigde gentiaanblauwtje en de natte heide in Vlaanderen te bieden, is een reeks van maatregelen voor het beheer en de inrichting van de gebieden noodzakelijk. Het beschermingsplan biedt hiervoor een praktische handleiding. Sommige gebieden zullen een tijdje als het ware aan het infuus moeten om de erg kleine populaties en habitatplekken te laten overleven. Ondertussen moet het aangrenzend gebied tot geschikt habitat ontwikkeld worden. Grotere natte heiden met een hogere natuurkwaliteit vormen hiervoor het streefdoel. De hoogste prioriteit ligt bij de hogergenoemde nog bevolkte gebieden, maar ook voor vele andere, potentiële gebieden (bv. Vallei van de Ziepebeek in Rekem) biedt het plan een leidraad voor een gepast beheer en inrichting. Maar er wordt in het plan niet alleen gepleit voor gepaste maatregelen op de heide, ook bij het beleid in Brussel is er werk aan de winkel. Een versnelde gebiedsgerichte verbetering van de basismilieukwaliteit met betrekking tot verdroging, vermessing en verzuring is evenzeer noodzakelijk. Vooral de grote hoeveelheden vermestende stoffen, die van-

uit de lucht in de heidegebieden terechtkomen, baren zorgen. De meststoffen zorgen voor een onnatuurlijke snelle groei van de vegetatie en vooral voor een dominantie van enkele grassen in het nadeel van typische heideplanten (gewone dophei, struikheide, ...). Sommige gebieden liggen in zones met een gemiddelde jaarlijkse stikstofdepositie van 50 kg per hectare hetgeen de kritische last van deze kwetsbare gebieden ver overschrijdt.

Het voorbeeld van het gentiaanblauwtje illustreert goed dat het behouden van hoogwaardige natuur meer inspanningen vergt dan alleen wat ruimte reserveren. Nu het plan klaar is, zullen er nog enkele jaren gericht werk en opvolging nodig zijn om de populaties van het gentiaanblauwtje en de leefgebieden duurzaam te herstellen. Gezien er in Vlaanderen nog maar weinig ervaring is met het opstellen en uitvoeren van soortgerichte herstelplannen in het nieuwe natuurbeleid, vormt dit project een belangrijke leer-schoon om zo'n plan in praktijk om te zetten. Of er binnen enkele jaren weer meer gezonde natte heidegebieden zijn waar meer gentiaanblauwtjes te vinden zijn, zal precies van die implementatie afhangen. Want hoe belangrijk een beschermingsplan als eerste stap ook is, alleen een daadwerkelijke uitvoering ervan op het terrein kan het gentiaanblauwtje en co beter maken. Er is dus werk aan de winkel !

Dankwoord Het onderzoek voor het *soortbeschermingsplan gentiaanblauwtje* werd gefinancierd door het Ministerie van de Vlaamse gemeenschap afdeling Natuur (project MINA/120/98/SB01).

Hans Van Dyck en Wouter Vanreusel zijn verbonden aan de Universiteit Antwerpen, Dirk Maes is werkzaam op het Instituut voor Natuurbehoud (Brussel).

Literatuur

- Maes D. & Van Dyck H. (1999). Dagvlinders in Vlaanderen - Ecologie, verspreiding en behoud. Stichting Leefmilieu i.s.m. Instituut voor Natuurbehoud en Vlaamse Vlinderwerkgroep, Antwerpen/Brussel. 480 pp.
- Munguira M.L. & Martin J. (1999). *Action plan for Maculinea butterflies in Europe*. Council of Europe Publishing, Nature and environment no. 97, Strasbourg, Cedex.
- Oostermeijer J.G.B. (1996). *Population viability of the rare Gentiana pneumonanthe, the relative importance of demography, genetics, and reproductive biology*. Promotie-proefschrift Universiteit van Amsterdam.
- Vanreusel W., Maes D. & Van Dyck H. (2000). *Soortbeschermingsplan gentiaanblauwtje*. Rapport Universiteit Antwerpen (i.o.v. Afdeling Natuur van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap), Wilrijk.
- Van Swaay C.A.M. & Warren M.S. (1999). *Red Data Book of European Butterflies (Rhopalocera)*, Nature and environment No. 99. Council of Europe Publishing, Straatsburg.
- Wynhoff I. (ed.) (1996). *International Maculinea Workshop*. Vlinderstichting, Wageningen.